

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА

ПРИРОДООХОРОННИХ НОРМ

«РУСЬКОЇ ПРАВДИ»

О. В. Патлачук

кандидат юридичних наук,
викладач Краматорського
економіко-гуманітарного інституту

Актуальність теми дослідження обумовлена трьома причинами. По-перше, неефективністю діючого в Україні природоохоронного законодавства, яке не може ефективно захистити природні ресурси України від їх неконтрольованого використання та порушення норм і правил у цій сфері. По-друге, одним із найважливіших інструментів удосконалення законодавства є забезпечення належного рівня юридичної техніки, що сприяє ефективній підготовці і реалізації законів, зумовлює інтерпретацію їх змісту та створює основу для прийняття підзаконних актів. По-третє, юридична техніка нормативних актів Київської Русі є малодослідженою темою, тому розгляд її особливостей є однією з важливих завдань юридичної науки.

Юридична техніка як науковий напрямок у своєму розвитку пройшла декілька стадій: зародження, становлення та формування. З цієї причини доцільно розглянути юридичну техніку природоохорон-

них норм давніх пам'яток права, які дійшли до наших часів. Проведенню такого дослідження має сприяти використання методики кількісних показників, яка надасть можливість перейти від описових характеристик нормативних актів до їх кількісної оцінки.

Аналіз публікацій показує, що наявну літературу доцільно поділити на дві групи. До першої групи належать роботи загальнотеоретичного спрямування, наприклад, І. Д. Шутака, І. І. Оніщука, В. М. Косовича, Н. В. Артикуци, В. М. Баранова, С. В. Бобровник, І. О. Билі-Сабаш, у яких розглядаються питання юридичної техніки, її методів, способів та правил підготовки нормативно-правових актів. Друга група складається з робіт спеціального характеру, у яких досліджуються різні аспекти юридичної техніки давніх пам'яток права, до яких входять праці Л. Т. Білецького, М. Л. Давидової, О. М. Краснова, О. М. Копиленка, Б. В. Кіндюка, А. О. Золоторьової. Особливої уваги

заслужує монографія Ж. О. Дзейко «Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження» (2007 р.), у якій розглянуто законодавчу техніку, структуру «Руської правди», послідовність та системність викладення матеріалу. До робіт, присвячених цій тематиці, необхідно віднести працю В. С. Павлова, у якій хронологічно викладено історію формування та розвитку юридичної техніки часів Давньоруської держави [1]. Питання юридичної техніки природоохоронних норм «Руської правди» є своєрідною «білою плямою» у юриспруденції і тому потребує детального дослідження.

Метою роботи є дослідження юридичної техніки природоохоронних норм «Руської правди» з використанням методики розрахунку кількісних показників.

Викладення матеріалу дослідження необхідно розпочати з того, що перші нормативні акти Київської Русі були складені в усній формі, до них відноситься

«Закон Руський». Пізніше він був трансформований та набув писемну форму у вигляді збірника давньоруського права – «Руської правди», яка є видатною пам'яткою права, що дійшла до наших часів з XI ст. Її текст був знайдений відомим істориком, політичним діячем, генерал-губернатором Астраханської губернії В. М. Татишевим (1686-1750) і опублікований істориком, членом Імператорської Академії наук проф. А. Л. Шлецером (1735-1809). «Руська правда» складається з двох частин – Короткої та Поширеної (чи Просторової) редакцій. Автором першої з них, на думку Б. Д. Грекова, є Ярослав Мудрий, який у 1016 р. «дарував» її текст новгородцям [2, с. 6]. Поширена редакція була складена синами князя на їх з'їзді у Вишгороді, що відображається у назві документа – «Правда Ярославичів». При проведенні цього дослідження використовувався текст давньої пам'ятки, опублікований у роботі Б. Д. Грекова «Правда Руська», де Коротка редакція викладена за Академічним списком, а Поширена – за Троїцьким списком [2].

Як зазначає М. Л. Давидова, юридична техніка виникла разом із правом у процесі розвитку та удосконалення права і є, здебільшого, процесом удосконалення юридичної техніки [3, с. 47]. Виходячи з цього, вивчення змісту, структури, побудови «Руської правди» є важливим напрямком процесу дослідження наступності у праві та правових традицій правового розвитку.

Цілком зрозуміло, що автори давньої пам'ятки використовували різні, досить примітивні прийоми юридичної техніки. Донині остаточно не вирішено питання про походження «Руської правди». Так, на думку Ж. О. Дзейко, дослідники розділилися на дві групи. Одна група дослідників вважає її актом законодавчої діяльності великих князів київських, у якому

було зафіксовано юридичні норми, що застосовувалися на практиці. Друга група звертає увагу на приватний характер «Руської правди», у якій знайшли відображення судові рішення з конкретних справ, до яких було додано князівські устави та правові звичаї [4, с. 54]. Не зважаючи на наявність таких поглядів, «Руська правда» – це єдиний документ, видатна пам'ятка права, де були застосовані відомі на той період правила юридичної техніки.

При розгляді юридичної техніки «Руської правди» дослідники звертають увагу на те, що до її змісту постійно вносилися доповнення, які склалися князями з метою вирішення конкретних питань. Так, на думку видатного українського дослідника Л. Т. Білецького, текст її частини, що приписується Володимиру Мономаху, був пов'язаний з повстанням у Києві у 1113 р. народу проти лихварів (ростовщиків), які обкладали народ непомірно високими процентами для сплати. Необхідно зазначити, що проф. Л. Т. Білецький відноситься до науковців, які незаслужено забулі сучасниками, хоча він займав посаду першого Президента Української Вільної Академії Наук у Канаді. Інтерес викликає той факт, що його праця, присвячена «Руській правді», була підготовлена на правничому факультеті Вільного Українського Університету у Падебаді (Чехословаччина), а її рецензентом у 1933 р. виступив відомий український юрист, проф. Станіслав Дністрянський

При проведенні цієї роботи використовувалася методика, запропонована І. Д. Шутаком, яка передбачає такі вимоги: 1) відповідність змісту та назви нормативно-правового акта; 2) логічна послідовність; 3) системність; 4) кількісні показники; 5) точність приписів; 6) легітимність прийняття нормативно-правового акта; 7) справедливості; 8) мова і доступність [5].

I. Відповідність змісту та назви нормативно-правового акта. Такий підхід складно використовувати у дослідженні назви давньої пам'ятки, адже «Руська правда» є загальним збірником положень, пов'язаних з кримінальним, адміністративним, сімейним, трудовим, податковим, природоохоронним правом, який діяв на території Київської Русі. Однак її назва є відображенням традиції іменування найдавніших пам'яток права, які дійшли до нас у вигляді «Салічної правди», «Польської правди», «Варварських правд» з раннього Середньовіччя. Необхідно зазначити, що під терміном «правда» розумілися не тільки законодавчі акти, наприклад, Договір Смоленська з Рігою та Готським берегом 1229 р. також називається «Правдою».

II. Логічність викладення матеріалу як вимога юридичної техніки не була дотримана авторами давнього документа. Доказом цього положення є та обставина, що статті редакції «Короткої правди», пов'язані з природними об'єктами, розташовані у різних її частинах. Наприклад, ст. 32, яка встановлює відповідальність за підпал бортного дерева, розміщена поряд із статтями, які встановлюють відповідальність за крадіжку коней, волів та іншого майна. Причиною такого підходу є розуміння тварин, птахів, дерев, бджіл тощо як різних об'єктів власності. Тому відповідальність за їх пошкодження знайшла відображення у різних статтях Короткої редакції, які розташовані поряд з положеннями, що встановлюють відповідальність за крадіжку човна, овець, свиней, коней тощо. Тому ст. 37, яка встановлює відповідальність за крадіжку мисливських птахів (яструбів, соколів) та мисливських собак, автори пам'ятки розмістили разом із ст. 38, де мова йде про відповідальність крадія, порядком його передачі

«на княжий двір», тобто на суд правителя чи намісника.

Аналогічним чином порушена логіка викладення матеріалу у Поширеній редакції, оскільки ст. 69, яка встановлює відповідальність за крадіжку бобрів, розміщена поряд із ст. ст. 67-68, які регламентують відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень – виривання борода та вибиття зубів. Детальний аналіз змісту Поширеної редакції показує, що вимога логічності частково дотримана при викладенні ст. ст. 75-76, які регламентують відповідальність за знищення бортного дерева, нанесення шкоди іншим деревам, а також за крадіжку бджіл, меду та вулика. Потім у документі слідує норми, пов'язані з відповідальністю за нанесення пошкоджень смерду, крадіжку човнів, стругів, після яких наступні положення знову пов'язані з охороною природних об'єктів.

III. Системність викладення матеріалу передбачає впорядковане подання правових норм, які входять у законодавчий акт та регулюють правовідносини, близькі за змістом. Давня пам'ятка права мала дворівневу структуру (закон/статті) та складалася із вступу і двох частин – «Короткої правди» та «Поширеної правди».

Вступна частина відігравала роль своєрідної преамбули, яка містила інформацію стосовно появи «Руської правди» та подій, які передували підготовці і передачі новгородцям її тексту. Вимога системності частково реалізована у змісті «Руської правди», тому що Поширена редакція перераховує природні об'єкти, розмір штрафів відшкодування за пошкодження чи знищення яких поступово зменшується. Так, чотири статті – 69, 71, 72, 73, встановлюють розмір санкції у 12 гр. за крадіжку бобра, знищення бортного дерева, дуба і так званої «межі бортної», яка розглядається як група борт-

них дерев, з яких можна зібрати мед. Інша санкція розміром у 3 гр. передбачена ст. ст. 75, 76, 80, які встановлюють відповідальність за нанесення пошкоджень бортному дереву, крадіжку з нього бджіл, а також за знищення пристосовань для ловлі птахів і тварин. Цю вимогу неможливо дослідити у змісті Короткої редакції, виходячи з критерію розміру покарання. Так, ст. 32 встановлює відповідальність за знищення княжої борті розміром 3 гр., при цьому наступна ст. 34 за знищення межових дерев встановлює більш високе покарання – 12 гр., у ст. 37 за крадіжку яструбів, мисливських собак розмір штрафу дорівнює 3 гр.

Таким чином, необхідно зауважити, що у «Руській правді» відображена тенденція уніфікації покарань за злочини проти природи у вигляді двох найбільш часто використовуваних санкцій розміром у 12 та 3 гр. Подібний висновок був зроблений Ю. В. Остапенком, який досліджував штрафні санкції за злочини проти життя, здоров'я особи, за нанесення образи, тілесних ушкоджень [6, с. 7].

Принцип системності частково знайшов відображення при формулюванні природоохоронних статей щодо складів злочинів проти природних об'єктів, які розглядалися як об'єкти власності. Наприклад, ст. 69 встановлювала відповідальність за крадіжку бобра, ст. 71 – за розоріння бортних дерев, тобто крадіжку меду, ст. ст. 75-76 – за крадіжку меду та бджіл, ст. 81 – за крадіжку яструбів, соколів, голубів, курей, лебедів, журавлів.

IV. Кількісні показники включають розрахунки обсягу знаків природоохоронних норм у Короткій та Поширеній редакціях «Руської правди». Так, загальний обсяг матеріалу складає 24 174 зн., з них Коротка редакція налічує 5 100 зн., чи 21,1%, а «Правда Ярослави́чів» – 19 074 зн.,

чи 78,9% (табл. 1). Кількість статей редакції «Короткої правди» становить 43 (за Академічним списком), а «Поширеної» – 121 (за Троїцьким списком).

З метою проведення розрахунків співвідношення кількості знаків між загальними та природоохоронними нормами, результати переведено у відносні величини. Згідно з отриманими результатами, у Короткій редакції кількість знаків природоохоронних норм налічує 271 зн., у Поширеній – 138 зн., але у відносних величинах їх значення майже збігаються між собою, відповідно 5,3% та 5,4% (табл. 1). Отже, природоохоронні норми містять дві редакції пам'ятки.

V. Важливою вимогою юридичної техніки є точність законодавчих приписів, які визначають чіткі правила та відповідальність за їх невиконання. Так, досліджуючи природоохоронні статті Короткої редакції, необхідно звернути увагу на наявність чітко визначених санкцій відповідних статей. Наприклад, ст. 32 встановлювала відповідальність за знищення бортного дерева шляхом підпалу або рубки штраф у розмірі 3 гр., ст. 36 встановлювала чітку вартість голубів, качок, гусей, лебедів, журавлів, яку мав сплатити зловмисник за їх крадіжку. Необхідно зазначити, що у деяких статтях «Руської правди» встановлювалися як види покарань штрафи чи продажі, які йшли на користь князя, та відшкодування вартості дерев, птахів, що йшло на користь їх власника. Прикладом такого підходу є зміст ст. 36 Короткої редакції, згідно з якою власникові лебедя, журавля необхідно відшкодувати їх вартість у 30 резан, і одночасно з цим, заплатити князю штраф розміром 60 резан.

Аналогічним чином у змісті Поширеної редакції також встановлюються розміри покарань, наприклад, ст. 69 визначає відповідальність за крадіжку бобра,

що вважався княжою власністю, вартість його було визначено у 12 гр. Одночасно з цим, у деяких випадках штрафні санкції встановлюються не на користь власника природного об'єкта, а також на користь князя.

VI. Важливою вимогою юридичної техніки є легітимність прийняття нормативно-правового акта. Так, згідно зі звичаєвим правом, княжі розпорядження мали законну силу та підлягали виконанню. Наприклад, П. П. Толочко зазначає, що Коротка редакція приймалася князем Ярославом Мудрим у період заворушень у м. Києві і слугувала засобом встановлення порядку в державі [7]. Б. Д. Греков вказує, що Поширена редакція приймалася після двох з'їздів дітей князя Ярослава за участю князів Чернігівських, рішення яких також були нормативно-правовими актами, обов'язковими для виконання [2].

У той історичний період до князівських функцій належало видання законів, відносини з іншими державами, утримання війська, призначення командирів підрозділів, призначення посадників, намісників, тіунів та усіх інших посадових осіб. Як вказує М. С. Грушевський, відомі закони, видані Ізяславом, Святославом, Всеволодом за участю «своїх мужей», а також закони Володимира Мономаха, у яких визначалися покарання за злочини та встановлювалися розміри податків та заробітна платня окремим робітникам [8, с. 320].

При розгляді природоохоронних норм «Руської правди» чітко прослідковується об'єктний підхід до встановлення покарань за правопорушення у цій сфері. Так, у Поширеній редакції ст. ст. 69-70 пов'язані з охороною бобрів, ст. ст. 71, 72 – з охороною бджіл, ст. 73 – регламентує відповідальність за знищення чи пошкодження дубів, ст. ст. 80, 81 – за крадіжку чи псу-

вання мисливських засобів для ловлі птахів.

VI. Справедливість як вимога юридичної техніки має дуже складний характер, оскільки не може вимірюватися об'єктивною формою, а лише нормами та практикою. З'ясування змісту цієї категорії можна дослідити на прикладі норм звичаєвого права, які систематизовані у «Руській правді» та пов'язані з моральними нормами, діючими у суспільстві. Особливістю світогляду населення Київської Русі є, на думку С. М. Черних, відсутність різниці між категоріями правди та справедливості, що знайшло відображення у примітивному характері правових норм [9, с. 45]. Доказом цього положення є та обставина, що норми «Руської правди» у багатьох випадках приймалися в умовах протистояння влади та народу у формі народних бунтів і заворушень. Так, Правда Ярославиців приймалася після повстання киян проти феодального гніту, придушеного Ізяславом Ярославичем, який стратив 70 людей [10].

При розгляді категорії справедливості стосовно охорони природних об'єктів необхідно звернути увагу на наявність різниці між ієрархічним положенням власників цих об'єктів. Наприклад, ст. 32 Короткої редакції встановлює відповідальність за знищення чи пошкодження княжого бортного дерева, його підпалу та встановлює штраф у 3 гр. У змісті Поширеної редакції в аналогічних статтях не вказується, кому належить бортне дерево, за пошкодження чи знищення якого встановлюється покарання, тобто власником цього об'єкта могла бути будь-яка особа. З цього можна зробити висновок, що Коротка редакція була спрямована на захист княжого майна, до якого входило також майно, що належало княжим намісникам, тисяцьким та іншим представникам державної влади.

Прийняття Поширеної редакції відбувалося в інших суспільно-політичних умовах – появи значної за розміром держави та появи значного прошарку привілейованого класу, який складався з бояр, верхівки дружини та великих землевласників. На думку П. П. Толочка, такий підхід пов'язаний з основним завданням «Руської правди» – охороною власності та інтересів феодального господарства, розвиток якого залежав від забезпечення власників тягловою силою і реманентом. Доказом цього положення є розмір штрафу, який необхідно було сплатити за крадіжку бобра, що вважався княжою власністю, у 12 гр. та дорівнював, згідно з В. М. Лешковим, вартості 6 корів чи 4 коней, чи 40 овець. Таке покарання було дуже тяжким для населення, оскільки результатом сплати цієї суми було абсолютне зубожіння винуватого [11].

VIII. Однією з вимог юридичної техніки є мова та доступність закону для населення, придатність до застосування. З цієї точки зору розгляд змісту «Руської правди» демонструє дуже просту форму викладення матеріалу. Наприклад, ст. 81 встановлює відповідальність за крадіжку засобів для ловлі мисливських птахів, але не визначає їх кількість, стан птаха, наявність знищень чи пошкоджень цих засобів. Розглядаючи фонетичну та лексичну специфіку «Руської правди», Л. Т. Білецький довів відповідність мови «Руської правди» київському варіанту староукраїнської мови [10].

Як правило, у статтях давньої пам'ятки відсутня гіпотеза, містяться диспозиція та санкція. При розгляді санкцій «Руської правди» необхідно мати на увазі, що основними грошовими одиницями у Київській Русі були гривні, резани та ногати, співвідношення між якими, згідно з В. М. Лешковим, становили такі значення: 1 гр. = 20

ногатам чи 50 кунам [11]. Незважаючи на те, що в «Руській правді» встановлювалися покарання, які обчислювалися грошима, у багатьох випадках використовувалися хутра білок, куниця, а також домашні тварини.

Доступність закону передбачає його належне опублікування та доступність розуміння широкому загалу населення. Цілком зрозуміло, що у той історичний період населення було неписьменним, тому ознайомлення із законами мало, висловлюючись сучасною мовою, опосередкований характер. Ця вимога передбачає можливість доведення до населення змісту законодавчого акта. У тодішні часи це відбувалося на підставі давніх звичаїв, які були успадковані, а також під час

проведення княжих судів у формі «полюддя». На практиці це означало збір населення для сплати данини, під час якого князь чи намісник виконували суддівські функції, а люди, які збиралися навколо цього місця, слухали та ознайомлювалися з княжими вироками.

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки. I. Юридична техніка «Руської правди» мала примітивний характер. На її прикладі можна дослідити процес зародження та становлення природоохоронних юридичних норм, які пізніше трансформувалися в окрему галузь права. II. Доведено, що сьгоднішні вимоги юридичної техніки – системність, логічність, відповідність змісту

та назві нормативно-правового акта, точність приписів тощо, лише частково знайшли відображення у природоохоронних нормах «Руської правди». Автори документа використовували у природоохоронній сфері дві чітко визначені градації штрафних санкцій – 12 та 3 гр., які були у той історичний період значною сумою. III. Проведені розрахунки показали, що обсяг матеріалу Короткої редакції складає 21 %, Поширеної – 79 % від загального обсягу пам'ятки. Природоохоронні норми містилися в обох частинах «Руської правди» та складали приблизно однаковий обсяг – 5 % і 5,4%. Елементами охорони були бобри, дуби, окремі дерева, птахи, бджоли, які розглядалися як об'єкти власності. ■

Табл. 1.

КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ «РУСЬКОЇ ПРАВДИ»

«Руська правда»			Коротка редакція			Поширена редакція		
Загальна кіл-сть зн.	Кіл-сть зн. природоохор. норм	%	Загальна кіл-сть зн.	Кіл-сть зн. природоохор. норм	%	Загальна кіл-сть зн.	Кіл-сть зн. природоохор. норм	%
24 174	1309	5,3	5100	271	5,3	19 074	1039	5,4

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Павлов В. С. Юридическая техника в период Древнерусского и Московского государства (IX-XVII вв.)
2. Греков Б. Д. Правда Русская : учеб. пособ. / Б. Д. Греков. – М. ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1940. – 112 с.
3. Давыдова М. Л. Юридическая техника. Общая часть : учеб. / М. Л. Давыдова. – М. : Проспект, 2018. – 226 с.
4. Дзейко Ж. О. Законодавча техніка в Україні : історико-теоретичне дослідження / Ж. О. Дзейко. – К. : Київ. Ун-т, 2007. – 360 с.
5. Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : тези доп. та повід. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 верес. – 1 жовт. 2015 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого [та ін.] ; за ред. проф. В. В. Комарова та І. Д. Шутака. – Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. – 177 с.
6. Остапенко Ю. В. О значении штрафа в 12 гривен в русском праве XII-XV вв. / Ю. В. Остапенко // История государства и права. – 2006. – № 4. – С. 6-8.

7. Толочко П. П. Київська Русь / П. П. Толочко. – К. : Абрис, 1996. – 360 с.
8. Грушевський М. С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя / М. С. Грушевський. – К. : Наук. думка, 1991. – 560 с.
9. Черных С. Н. Справедливость и правда в аспекте древнерусского мировоззрения / С. Н. Черных // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Философия. – 2010. – Т. 6, № 10. – С. 43-46.
10. Білецький Л. Т. «Руська правда» й історія її текстів / Л. Т. Білецький. – Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук в Канаді, 1993. – 166 с.
11. Лешков В. М. Русский народ и государство. История русского общественного права до XVIII в. / В. М. Лешков // Антологія української юридичної думки : в 6 т. / [Ю. С. Шемшученко (заг. ред.)]. – К. : Юридична книга, 2002. – Т. 2 : Історія держави і права України: «Руська правда». – С. 52-136.

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА ПРИРОДООХОРОННИХ НОРМ «РУСЬКОЇ ПРАВДИ»

О. В. Патlachuk

У статті здійснено аналіз юридичної техніки природоохоронних норм «Руської правди», в основу якого покладено методику кількісних розрахунків цифрових показників її Короткої та Поширеної редакцій. Встановлено співвідношення матеріалу у різних редакціях документа та обсяг тексту природоохоронних статей, які входять до їх складу.

Ключові слова: «Руська Правда», юридична техніка, природоохоронні норми, Київська Русь, системність, логічність, справедливість.

Стаття надійшла до редакції: 17.12.2018.

LEGAL TECHNIQUE OF ENVIRONMENTAL NORMS OF RUS'KA PRAVDA

O. V. Patlachuk

The article analyzes the legal technique of environmental norms of the Rus'ka Pravda, which is based on the method of quantitative calculations of the digital indicators of its Short and Common editions. The correlation of material in different editions of the document and the volume of the text of nature protection articles that are part of them is established.

Keywords: Rus'ka Pravda, legal technique, environmental norms, Kyiv Rus', systemicity, logic, justice.

Received: 17.12.2018.